

Az ibériai diktatúrák végnapjai – a portugál forradalom spanyol visszhangja

The Last Days of the Iberian Dictatorships: Echoes of the Portuguese Revolution in Spain

Lénárt András

habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszék, Szeged
lenart.andras@szte.hu

Összefoglalás

Az 1974. április 25-én kirobbant szeptuári forradalom Portugáliában egy diktatúra végét és egy demokratikus átmenet kezdetét jelentette. A szomszédos Spanyolországban, Francisco Franco tábornok diktatúrájában aggódva figyelték az eseményeket, attól tartva, hogy a spanyol társadalom és az ellenzék számára ösztönzőleg hatnak a portugál történések. A tanulmány célja a spanyol reakciók vizsgálata: a spanyol politikai és társadalmi háttér bemutatása után ismertetem, hogy Franco tábornok kormánya és a korabeli spanyol sajtó milyen álláspontra helyezkedett a szeptuári forradalom kapcsán, és hogy mindeknek milyen hatásai lehettek az 1975 telén elkezdődő spanyol demokratikus átmenetre.

Abstract

The Carnation Revolution in Portugal on 25 April 1974 marked the end of a dictatorship and the beginning of a democratic transition. In neighbouring Spain, under the dictatorship of General Francisco Franco, the events were watched with concern, fearing that Spanish society and the opposition would be inspired by what was happening in Portugal. The aim of this paper is to examine the Spanish reactions: after presenting the Spanish political and social context, I will describe the position of General Franco's government and the contemporary Spanish press on the Carnation Revolution, and the impact all this may have had on the Spanish democratic transition that began in the winter of 1975.

Kulcsszavak: szeptuári forradalom, Portugália, Spanyolország, átmenet, reakciók

Keywords: Carnation Revolution, Portugal, Spain, transition, reactions

Az 1970-es évek közepén három jobboldali, katonai alapokon nyugvó, mediterrán diktatúra szinte egy időben bukott el. A sort Portugália kezdte 1974 tavaszán, azt követte Görögország ugyanazon év nyarán, majd Spanyolország zárta a folyamatot 1975 telén. A három eseményt a történészek már nem sokkal a megtörténtük után elkezdték együttesen, összehasonlító szempontok alkalmazásával vizsgálni (Poulantzas 1976), amit a rezsimek között fennálló számos hasonlóság indokolt, ugyanakkor a különbségek sem voltak elhanyagolhatóak. A tanulmányom célja annak bemutatása, hogy Spanyolországban hogyan reagáltak a portugál forradalomra, és a történeteknek vajon lehetett-e hatása arra, hogy a már ekkor is számos kihívással (és egy rohamosan

romló egészségi állapotú diktátorral) küszködő spanyol rezsim másfél évvel később követte közvetlen szomszédja példáját. Ennek érdekében először ismertetem, milyen politikai, társadalmi és gazdasági helyzet jellemezte a hispán országot ebben a periódusban, majd megvizsgáljuk, hogy ezekhez szorosan kapcsolódva milyen közvetlen és közvetett hatásai voltak a szegfűs forradalomnak a politika, a társadalom és a sajtó különböző szegmenseiben.

Spanyolország az 1970-es években

1960 és 1973 között a spanyol gazdaság látványos fejlődésen ment keresztül, ami a társadalom szerkezetét is átalakította. Felnőtt az a nemzedék, amelynek a gondolkodásmódja már eltérő volt, közülük sokan vendégmunkásként külföldön is megfordultak, ahonnan más világlátást, politikai szemléletmódot és kulturális élményeket (és persze nagyobb összegeket) hoztak haza, erodálva ezzel a Franco-diktatúra társadalmi bázisát. Az 1973 őszen kirobbant olajválság és az energiahordozók rohamosan emelkedő ára azonban átrendezte a világ gazdaság mediterrán színtereit. A fejlett országokban dolgozó spanyol vendégmunkások egy részét hazaküldték, növelve az otthoni munkanélküliséget, ami az 1970-es évek közepére meghaladta a 20%-ot. A korábban dinamikusan növekvő exportágazat visszaesett, a fizetési mérlegben nagy hiány keletkezett, az idegenforgalomban látványos csökkenés következett be. Így Spanyolországban is új gazdaságpolitikára volt szükség, középpontba került az infláció elleni harc, a költségvetés védelme és a foglalkoztatás stabilitása (Harsányi 2012).

Ehhez szorosan kapcsolódott az országban fokozatosan, évtizedek alatt kibontakozó társadalmi ellenállás ereje. Az 1970-es évekre megnövekedett a termelésben az ipar részesedése, ezáltal a munkások száma is többszöröse lett a korábbiaknak. Bár már az 1950-es évek második felétől egyre aktívabbá váltak a szakszervezetek és a munkások érdekeit védő egyéb csoportosulások, azok tevékenysége továbbra is törvénytelen volt, érdekvédelmi szervezetek kizárólag a rezsim által létrehozott és annak teljes ellenőrzése alatt álló úgynevezett vertikális szakszervezeteken belül működhetek. Bármiféle ellenállás, beleértve a munkabeszüntetést is, tiltottnak minősült. Ugyanakkor, a vertikális szakszervezeteken belül is megjelent a változásra mutató igény, a munkások jogaira és általános szabadságjogokra vonatkozó reformterveket terjesztettek a spanyol törvényhozás elé. A tiltás ellenére a sztrájkok száma megsokszorozódott, ezt a hatóságok már egyre kevésbé tudták kezelni. A hatalom számára is látványos volt az egyetemi diákság egyre hangsúlyosabb (és szintén illegális) szervezkedése a szabadságjogaik kiszélesítése és a demokratizálódás irányába történő elmozdulás érdekében, de a korábbi évtizedekkel ellentétben ezt már nem lehetett erőszakkal elnyomni. Mindez felbátorította nemcsak a diktatúrát eddig is elutasító, hallgatásra kárhoztatott értelmiség tagjait, de azokat is, akik a rezsimmel korábban szimpatizáltak, mostanra azonban felismerték, hogy a rendszer már nem tartható fenn tovább a jelenlegi formájában. A végső cél nem feltétlenül a diktatúra bukása

és a demokratikus átmenet megindítása volt, de mindenképpen szükségét érezték a többé-kevésbé gyökeresnek tekinthető változások eljövételének.

A rezsimmel szorosan együttműködő katolikus egyház soraiban is nemzedékváltás ment végbe, a papság érzékenyebb lett a társadalmi kérdésekre és a mellőzötték helyzetére – mindez összhangban állt a második vatikáni zsinat (1962–1965) nyomán bekövetkező változásokkal. Több pap nyíltan kiállt a munkások tiltakozásai és követelései mellett, nemtetszését fejezte ki a rendőri erőszakkal szemben, valamint szót emelt a rezsim által büntetett régiók, Baszkföld és Katalónia nyelvhasználatára és kultúrája védelmében. Emlékeztet Antonio Añoveros baszk püspök esete, akit véleménynyilvánítása miatt a kormány házi őrizetbe helyeztetett, és emigrációba akart kényszeríteni; mindez azzal fenyegetett, hogy a Vatikán és a spanyol állam között fennálló, hagyományosan jó kapcsolat végérvényesen megromlik. Végül Franco tábornok személyes közbenjárására volt szükség ahhoz, hogy a nézeteltérés megoldódjon, és a papot ne érjék további retorziók (Clemente 1994).

A sajtó az 1960-as évek végétől sokszínűbbé vált. Miután 1966-ban eltörölték az előzetes cenzúrát, több napi- és hetilap, valamint folyóirat vált a felmerülő társadalmi, politikai és kulturális problémák kitárgyalásának fórumává, ezek lapjain rendszeresen „összecsaptak” a nyitás és a bezárkózás hívei. Ezeken a cikkeken, szerkesztőségi véleményeken és nyilvános vitákon mérhette le az olvasóközönség, hogy a rezsimen belül éppen mely álláspont hívei bizonyulnak erősebbnek, vajon melyik irányban mozdul el a hatalom (Eiroa–Carrera 2008, 95–123).

Az 1960-as évektől kezdődően a rezsimen belül két fő irány különült el egymástól: a bizonyos mértékű nyitást szükségesnek tartó, a fokozatos változás mellett érvelő (de a diktatúra kereteit lebontani nem kívánó) „aperturista”, valamint a merev keretekhez és szigorhoz ragaszkodó, bármiféle enyhítést elutasító „bunker” csoport feszült egymásnak. A minisztériumok élén egymást váltó politikusok a fenti két kategória egyikébe tartoztak, így minden pillanatban egyértelmű volt, hogy mikor melyik csoport dominált. Franco megpróbált egyensúlyt teremteni közöttük, időnként nagyobb teret adva az egyik irányzatnak, majd később előnyösebb helyzetbe hozva a másikat. Az 1973-ban miniszterelnökké kinevezett Luis Carrero Blanco admirális, Franco és a merev diktatúra feltétlen híve belpolitikai téren szigorítást szorgalmazott, mert ő és a köre úgy vélték, hogy túlságosan fellazult a rendszer, az ellenzék és a „rendszerellenes elemek” túl nagy hatást gyakoroltak a társadalomra. 1973 decemberében azonban a „Franco utáni francóizmus”-t szavató Carrero Blanco az ETA (Euskadi ta Askatasuna, Baszkföld és Szabadság) baszk terrorszervezet által elkövetett merénylet áldozata lett. Utódjául Franco Carlos Arias Navarrót nevezték ki kormányfőnek, aki egy nyitottabb Spanyolországot ígért. Az elhunyt miniszterelnök körét alkotó „bunker” csoportot aggasztotta, hogy talán valódi változások következnek. Ez az időszak azonban egyre turbulensebbé vált, a rezsim érdekcsoportjainak állandó harcát mutatta, amelyet ekkorra már nehéz volt kordában tartani. Fontos kiemelni, hogy a spanyol rendszer valójában soha nem egy (állam)párt által uralt és irányított totalitárius rezsim volt, hanem egyetlen személy, Francisco Franco tábornok által ellenőrzés alatt tartott

diktatúra, amelyen belül a legfőbb vezetőt támogató érdekcsoportok, úgynevezett „családok” megpróbálták egymáson felülkerekedni. A diktátor volt a garancia arra, hogy fennmarad a rend, a csoportok egymás közötti konfliktusai nem kerülnek a felszínre (Lénárt 2018, 55–84). 1974 elejére azonban már látszott, hogy a rendszer szilárdsága megkérdőjeleződött, a megrendült egészségi állapotú tábornok már nem volt képes csillapítani a belső feszültségeket. Az „aperturisták” és a rendszerrel elégedetlenek számára felmerült az esélye (a „bunker” számára pedig a veszélye) annak, hogy akár belülről irányított módon meginduljon a demokratizálódási folyamat.

Arias Navarro a programjában sok változást ígért, ezek nagy része azonban végül nem valósult meg. A miniszterelnök egyik „családhoz” sem tartozott, ellenben hűség volt a tábornokhoz, így arra vállalkozott, hogy bármi áron szavatolja a rendszer fennmaradását. A diktatúra történetének legradikálisabb kormányátalakításába kezdett, amelynek tagjai között minden, egymással versengő irányultság megtalálható volt; nagyrészt ennek, valamint a kormányfő személyiségéből fakadó határozatlanságnak köszönhető, hogy nem sikerült stabilizálni a helyzetet. A miniszterelnök az 1974. február 12-én elmondott programadó beszédében felvázolta a politikai jellegű szervezetek (de nem pártok!) alakulásának engedélyezését és a szakszervezetek támogatását is, valamint számos utalást tett a demokrácia irányában történő elmozdulásra. Mindez, amelyet „február 12-e szellemiségének” neveznek, táplálta az ellenzék és a változásra vágyó spanyolok reményeit, ugyanakkor lépten-nyomon a változásokat megcáfoló események történtek: anarchisták kivégzése az év márciusában, a rezsim növekvő egyházellenessége a rendszert kritizáló papok elleni támadás részeként, a hadseregben a reformtörekvés elnyomása, erőszakos fellépés a sztrájkolókkal és tüntetőkkel szemben. A közbiztonságot az ETA terrortámadásai is fenyegették. Ezek a körülmények – kiegészülve a szegfűs forradalom hatásával – azt eredményezték, hogy az ígéretek nagy része nem valósulhatott meg (Magaldi Fernández 2019).

Az ország nemzetközi kapcsolatai az 1970-es évekre sokszínűbbé váltak. Az Európai Gazdasági Közösség országai, az Egyesült Államok és Latin-Amerika mellett a legfőbb „ideológiai ellenség”, a szovjet blokk is látókörbe került, mert a nyitást előtérbe helyező politikával együtt járt annak a felismerése, hogy a gazdasági érdekeket valamelyest függetleníteni lehet a politikai-ideológiai szimpátiától. 1970-ben Gregorio López-Bravo spanyol külügyminiszter – a nyilvánosság előtt titokban tartva – Moszkvába látogatott, és sikerült kereskedelmi megállapodásokat kötnie, az elkövetkező években pedig a blokk több országával, így Magyarországgal is születtek ilyen jellegű egyezmények, illetve hivatalos kereskedelmi képviseltek is nyíltak. A régi rendhez ragaszkodó „bunker” csoport ez ellen hevesen tiltakozott, úgy vélte, hogy a szocialista országokkal megelégnült kapcsolat a rezsim alapjait ássa alá (Anderle 2006, 155–160; Lénárt 2021).

Az 1970-es évek elején egyre gyakrabban került sor nemcsak az említett sztrájkokra és a munkások tiltakozásaira, de nyíltan ellenzékinak mondható megmozdulásokra is, amelyekre a hatalom általában erőszakkal válaszolt, sok sérülttel és akár halálos áldozatokkal is járó beavatkozással. Ezeken az eseményeken megjelentek a fent

említett csoportok (munkások, egyetemisták, értelmiségiek, néha egyházi személyek), a társadalom velük szimpatizáló tagjai, valamint 1974 végétől a már törvényesen működő, rendkívül szigorú feltételek teljesítése mellett megalakuló, alapvetően ellenzéki beállítottságú politikai szervezetek képviselői és vezetői. Ugyanakkor pedig már ki-rajzolódott a demokratikus átmenet során fontos szerepet betöltő baloldali pártok irányító testületei is, amelyek világos programokat fogalmaztak meg a mielőbbi változások érdekében.

A szegfűs forradalom spanyol visszhangja

Ebben a helyzetben érthető, hogy Spanyolországban aggodalommal figyelték a szomszédos Portugáliában történeteket: a szegfűs forradalom következtében elbukó portugál diktatúra sorsa intő jelként szolgált a spanyol rezsim számára is. Az Arias Navarro kormányfő által beígért nyitás, lazítás a visszájára fordult, mert a spanyol diktatúra politikai elitje attól félt, hogy a spanyol társadalom követendő példaként tekinthet a másik ibér országban 1974. április 25-én bekövetkezett puccsra és az annak nyomán elkezdődött folyamatra. A kormányban és az ország irányítására befolyást gyakorló „családok” körében ismét növekvő szerepet kaptak a változásokat elutasító, szélső-jobboldali személyek, természetesen Franco tábornok utasítására, és a miniszterelnök (kényszerű) jóváhagyásával.

A portugál eseményekre adott hivatalos spanyol reakció eleinte visszafogott volt: az április 26-án kiadott külügyminisztériumi közlemény szerint Spanyolország nem nyilvánít véleményt egy másik ország belügyéről. Aznap átmenetileg lezárták a két ország közötti határátkelőket, Franco pedig jól láthatóan aggodalmát fejezte ki, amikor közölte bizalmasaival, hogy a határ alapvetően „egy papírral, amely nem tudja feltartóztatni a felforgatás tüzét, ha azt a túloldalon meggyújtják” (Revilla 2006, 90). Az új portugál kormány sietett közölni, hogy a két ország között fennálló diplomáciai kapcsolatokra nem lesznek hatással az események, és továbbra is tiszteletben tartják, hogy az országaik nem avatkoznak egymás belügyeibe. A kapcsolatok fennmaradtak, 1974 és 1976 között a két ibér ország külügyminisztere négy alkalommal is személyesen egyeztetett egymással. 1975 augusztusában Arias Navarro spanyol miniszterelnök és Francisco da Costa Gomes portugál elnök Finnországban találkoztak, ezeken a találkozókon természetesen szóba kerültek a két országot sújtó problémák: Portugália esetében a belpolitikai bizonytalanság és a továbbra is megoldatlan gyarmati kérdés, Spanyolország kapcsán a diktátor közelgő halálát követően várható bizonytalanság és a terrorizmus. E kérdések esetében egyeztetésekre volt szükség. Alapvetően megmaradt a két ország egymás iránt táplált bizalma, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a szegfűs forradalom utáni években számos szélsőjobboldali portugál alakulat – melyek tagjai között megtaláljuk a korábbi diktatúra fegyveres testületeinek volt tagjait is – Spanyolországban próbálta megszervezni az elnök, António Spínola ellen tervezett puccsát, ehhez pedig segítséget kapott a spanyol hatóságoktól is (Loff 2004, 23).

Mindez jelzi, hogy a spanyol kormányzat, bár semlegesnek mutatkozott, igyekezett az érdekeinek megfelelően cselekedni. Kezdeti hozzáállását, mint fentebb említettük, a be nem avatkozás jellemezte: Spanyolország már 1974. április 29-én elismerte a portugál forradalom után hatalomra került kormányt, júniusban pedig egy mérsékelt liberális személyt nevezett ki nagykövetnek, hangsúlyozva, hogy a jó kapcsolatok függetlenek a fennálló rendszerektől. Miután 1974 szeptemberében Spínola tábornok lemondott az elnöki posztról (Racs–Szilágyi 2014), Franco lassan áttért az ellenforradalmi törekvések támogatására, és 1975 márciusától, amikor a kommunisták hatása jobban érvényesült a szomszéd országban, a spanyolok kritikája egyre nyíltabbá vált. A spanyol katonai vezetés egy része kidolgozott egy tervet Portugália megszállására, de az erről értesülő USA és az Európai Gazdasági Közösség (EGK) meggyőzték Francót arról, hogy a portugál kormány mindent megtesz a folyamatok mérsékléséért. Csak az év őszén, a José Baptista Pinheiro de Azevedo tengernagy vezetésével megalakult, valóban mérsékelt kormány hivatalba lépésével változott a helyzet, a jó kapcsolat pedig az 1976 februárjában kötött kétoldalú egyezmény révén teljessé vált ki (Sánchez Cervello 2002, 284–285).

A spanyol sajtó reakciója óvatos volt, a cikkek igyekeztek elkerülni bármiféle utalást arra, hogy a szomszéd országban történekmnek hatása lehet a hazai rezsimre. A legtöbb napilap (*ABC*, *La Vanguardia*, *Ya*, *Pueblo*, *Informaciones*) az eseményeket logikusnak nevezte, mert Portugália ekkor már képtelen volt megbirkózni a gyarmati rendszer fenntarthatatlanságával és a belső társadalmi feszültségekkel, Spínolának pedig sok sikert kívánt a rendteremtésben és az ország modernizálásában. Kiemelte, hogy a portugál rezsimnek már korábban el kellett volna mozdulnia a demokratizálódás irányába, engedélyeznie a „politikai pluralizmust”, akkor talán elkerülhető lett volna a forradalom. Üdvözölte, hogy a portugál társadalom döntő része kifejezte igényét a változás iránt, így igazolható a hadsereg fellépése is. A lapok azt természetesen nem hangsúlyozták ki, hogy amit a portugál esetben kívánatos változásnak tartottak, az Spanyolországra nézve ugyanígy elmondható lett volna. Ugyanakkor volt olyan napilap is (például az *El Alcázar*), amely arra figyelmeztetett, hogy a forradalom hevében történt néhány atrocitás (betörték bankok és üzletek kirakatát, szóban vagy fizikailag inzultálták a salazari rendszerrel együttműködő tisztviselők egy részét, a minisztériumokban megkezdődtek a „tisztogatások”) felveti a veszélyét, hogy a portugál társadalomban felülkerekednek azok a „káros elemek”, amelyek megfékezésére annak idején létrejött a diktatúra (Cordero Olivero 2010, 63–86).

A spanyol állami televízió ennél óvatosabb volt: a propaganda egyik fő szócsövénél számító Televisión Española (TVE) mindössze egyetlen alkalommal, április 27-én számolt be részletesebben a szegfűs forradalomról és közvetlen következményeiről egy ötperces riportban, de ez sem elemző tudósítás volt, csak az események ismertetése. A spanyol tévénező a későbbiekben csak az esti híradó rövid híreiben hallhatott a portugál események alakulásáról. Készültek további, közel egyórás riportok is a portugál helyzetről, amelyek végül nem kerültek adásba a spanyol televízióban, de a Lisszabonba küldött tudósítók felvételeit a kormány számára levetítették, hogy

felhasználhassák azokat a helyzet elemzéséhez (Philippe 2017). Ezek a nyersanyagok elérhetők a kutatók számára a TVE archívumában. A *Cambio16* című hetilap sajátos szerepet töltött be ebben a kérdésben: az 1970-es évek Spanyolországában e lap számos gazdasági és politikai vitának adott helyet, a hasábjain kimondottan baloldalinak nevezhető vélemények is megjelentek. Több számban a szegfűs forradalom többféle értelmezését is olvashatjuk, valamint helyszíni riportokat Portugáliából, interjúkat és elemzéseket; ezek egy része nyíltan párhuzamot vont a két ibér ország helyzete és lehetőségei között (García Martín 2016).

Az 1974 őszen bekövetkező portugál események (a baloldali pártok egyre növekvő súlya, kormányválság, utcai tüntetések, Spínola lemondása) riasztólag hatottak Spanyolországban, ennek megfelelően a sajtó is már ebben a hangnemben tájékoztatott. Baloldali puccsról, a portugál nemzeti egység kommunisták általi felforgatásáról, a politikai oldalak kibékíthetetlen ellentétéről írtak. A cikkeket olvasva jól látható, hogy azok háttérben felsejlik a baloldali erők népszerűségétől való félelem és – ezt már csak valószínűsíthetjük – azok spanyolországi megfelelőjének esetleges fellendülése is. Utóbbi talán nem is volt alaptalan, mert tudjuk, hogy a spanyol baloldali, elsősorban szélsőbaloldali pártok tanulmányozták a portugál testvérpártjaik sikerét, igyekeztek példát venni azok módszereiről. A Portugáliában történtek reményt keltettek a honi Franco-ellenes körökben, követendő példát látva abban, hogy milyen gyorsan és viszonylag könnyen összeomolhat egy évtizedeken át fennálló diktatúra. Ennek megfelelően a Spanyolországban már eleve aktívabbá vált, törvényes szervezetként működő vagy illegálisban tevékenykedő ellenzéki csoportok fokozták a propagandatevékenységüket annak reményében, hogy ki tudják használni a szomszédos országban elkezdődött változások által keltett hullámokat (Sabater Navarro 2018).

A portugál forradalom kirobbantói katonák voltak, akiket a civil társadalom támogatott; a másfél évvel később induló spanyol folyamatban politikusok, valamint az őket támogató szakszervezetek és civilek segédkeztek a katonai szféra kizárásával, mivel azok döntően a régi, francói rend hívei voltak. Ez azzal is magyarázható, hogy a szegfűs forradalom időszakában csak elvétve volt megfigyelhető olyan, a demokratizálódás irányában történő elmozdulás a spanyol fegyveres erők testületében, mint amelyet a portugál esetben láttunk. Amikor a Franco-rezsim erre utaló jelet érzékelt, a helyzetet azonnal a probléma gyökerénél orvosolta. Ennek egyik legjobb példája a vezérkari főnökkel, Manuel Díez-Alegríával történt. A társadalom által kedvelt magas rangú tiszt az Egyesült Államokkal kötött katonai megállapodások egyik kulcsfigurájaként nagy befolyásra tett szert. Köztudott volt, hogy a katonai és politikai reformok híve, ezért az ellenzék köreiben sokan úgy gondolták, hogy Portugáliához hasonlóan itt is egy tiszt hozhatja el a valódi változást; nem véletlen, hogy egyre többen nevezték „a spanyol Spínolának”, valamint ajándékba küldtek neki olyan monokli jellegű szemüvegeket, amelyet a portugál kollégája hordott. A hatalmát féltő rezsim számára mindez, valamint egy pletyka, mely szerint a Romániába tett látogatása során nemcsak Nicolae Ceaușescuval, de a spanyol kommunista Santiago Carrillóval is megbe-

szélést folytatott, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy 1974 júniusában leválsa őt a tisztségéről. Franco úgy vélte, ezzel megakadályozta, hogy a rendszert a saját hadserege döntse meg, követve a pár hónappal korábbi portugál példát (Nicolás Marín 2005, 323–325).

A szegfűs forradalom hatásai között fontos kiemelni egy hosszabb távú, elsősorban Spanyolországra vonatkozó, de ennél is tágabb nemzetközi dimenziót tartalmazó elemet is, amelynek középpontjában az Egyesült Államok állt. Ahogyan Encarnación Lemus spanyol történész rámutatott: a Portugáliában történeteket az USA tapasztalatként használhatta fel a közelgő spanyol átmenetre irányuló tevékenységének irányításához, amely magában foglalta a reformista törekvések támogatását, a hadsereg állandó szemmel tartását, a kapcsolatfelvétel keresését a mérsékelt ellenzékkel, valamint az Európa demokratikus országaival történő szorosabb együttműködés kialakításának szükségét. Meg voltak győződve arról, hogy Portugália után Spanyolország stabilitása is alapvető jelentőséggel bír, ennek kulcsa pedig az európaizálódásban rejlik (Lemus 2012).

Epilógus: a demokratikus átmenet(ek)

Nem tudhatjuk biztosan, hogy a portugál szegfűs forradalom mekkora hatást gyakorolt az 1975 novemberében induló spanyol demokratikus átmenetre. Természetesen annak kiindulópontja (Franco tábornok halála) a külső körülményektől független volt, de a demokratikus változások mellett elköteleződött spanyol társadalmat, valamint a rezsim és az ellenzék politikusainak lelkiállapotát és világlátását minden bizonnyal befolyásolta a szomszédos országban másfél évvel korábban elkezdődött folyamat. Az 1970-es évek második felében tapasztalt demokratikus átmenetek meghatározó alapélményét adta, hogy az átalakulások nem a korábbi felívelő gazdasági környezetben mentek végbe, hanem a világgazdasági nehézségek hatására a változásoknak érinteniük kellett a nemzetgazdaságok szerkezetét is. Indokolt, hogy a két ibér ország demokratizálódási folyamatának összehasonlítása kiemelt helyet foglaljon el a tranzitológia területének vizsgálati körében; ez részben már meg is történt (Sabater Navarro 2017), de Spanyolországnak és Portugáliának az 1970-es években lezajlott folyamatai még bizonyosan számos érdekes szempontot tartogatnak a kutatók számára.

Irodalomjegyzék

- Anderle Ádám (2006). *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Clemente, Josep Carles (1994). *Historias de la Transición*. Madrid: Editorial Fundamentos.
- Cordero Olivero, Inmaculada (2010). „Lo que no debe ser. La revolución portuguesa en la prensa española”. In: Lemus, Encarnación – Rosas, Fernando – Varela, Raquel, szerk. *El fin de las dictaduras (1974–1978)*. Sevilla: Centro de Estudios Andaluces, 63–86.
- Eiroa, Matilde – Carrera, Pilar (2008). *España, voz en off. Teoría y praxis de la prensa española en el contexto de la Guerra Fría*. Valencia: Editorial Tirant lo Blanch.

- García Martín, Juan Andrés (2016). „La Revolución de los Claveles y Cambio 16”. In: Navajas Zubeldia, Carlos – Iturriaga Barco, Diego, szerk. *Siglo. Actas del V Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*. Logroño: Universidad de La Rioja, 335–348.
- Harsányi Iván (2012). „A Mediterránum az 1970-es években – a nemzetközi erőter”. *Mediterrán Világ* 12, 37–52.
- Lemus, Encarnación (2012). „Con la vista en Portugal y mirando a España: EE. UU. y el cambio político peninsular”. *Hispania* 72/242, 723–754. <https://hispania.revistas.csic.es/index.php/hispania/article/view/385/381>.
- Lénárt András (2018). *A spanyol film a Franco-diktatúrában. Ideológia, propaganda, filmpolitika*. Szeged: JATE Press.
- Lénárt András (2021). „Kiút a diktatúrából. A demokrácia felé tartó Spanyolország a nemzetközi erőterben (1975–1982)”. *Aetas* 36/2, 68–78. <https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/22456/>.
- Loff, Manuel (2004). „¿Revolución versus transición? Visiones de España desde el Portugal revolucionario y postrevolucionario”. *Gerónimo de Uztariz* 20, 17–44. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1354289>.
- Magaldi Fernández, Adrián (2019). „La reforma que nunca fue. El proyecto de transición del último Gobierno de Franco.” *Revista de Estudios Políticos* 183, 219–240. <https://doi.org/10.18042/cepc/rep.183.08>.
- Nicolás Marín, María Encarna (2005). *La libertad encadenada. España en la dictadura franquista, 1939–1975*. Madrid: Alianza Editorial.
- Philippe, Virginie (2017). „La Revolución de los Claveles a través de la Televisión Española (abril de 1974 – abril de 1976)”. In: Rina Simón, César, szerk. *Procesos de nacionalización e identidades en la península Ibérica*. Cáceres: Universidad de Extremadura, 407–425.
- Poulantzas, Nicos (1976). *The Crisis of the Dictatorships: Portugal, Greece, Spain*. London: New Left Books. <https://ouleft.org/wp-content/uploads/Poulantzas-Crisis-of-the-Dictatorships.pdf>.
- Racs Marianna Katalin – Szilágyi Ágnes Judit (2014). „Portugália a demokratikus konszolidáció kezdeti szakaszában: Natália Correia és António de Spínola nézetei, 1974. április–szeptember”. In: Majoros István, szerk. *Hindu istenek, szíami tigrisek: Balogh András 70 éves*. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 491–502.
- Revilla, Juan Miguel (2006). „Claveles para la democracia”. In: Laviana, Juan Carlos, szerk. *El franquismo año a año: 1974*. Madrid: Unidad Editorial, 83–95.
- Sabater Navarro, Gregorio (2017). *Las transiciones a la democracia en la península ibérica: miradas encontradas*. Doktori disszertáció. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid. https://repositorio.uam.es/bitstream/handle/10486/681343/sabater_navarro_gregorio.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Sabater Navarro, Gregorio (2018). „El proceso revolucionario portugués: ¿un modelo a seguir para ‘la izquierda de la izquierda’ española?” *Acta Hispanica, Supplementum* I, 51–65. <https://doi.org/10.14232/actahisp.2018.0.51-66>.
- Sánchez Cervello, Josep (2002). „Portugal y España: encuentros y desencuentros (1640–2002)”. *Historia y Política* 7, 267–287. <https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44864>.